

ВІДГУК

офіційного опонента доктора філологічних наук, професора
ТАРНАШИНСЬКОЇ ЛЮДМИЛИ БРОНІСЛАВІВНИ

на дисертацію

СУВОРОВОЇ ЛЮДМИЛИ КОСТЯТИНІВНИ

«КОНЦЕПТ СМЕРТІ В МАЛІЙ ПРОЗІ РАННЬОГО
УКРАЇНСЬКОГО МОДЕРНІЗМУ: АРХЕТИПНО-МІФОЛОГІЧНА І
ФІЛОСОФСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ»,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних
наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література

Тема смерті, що тривалий час залишалася прерогативою теології, нині належить царині філософії, зокрема, філософської антропології, культурології, мистецтва, в т. ч. й художньої літератури – остання якраз і покликана наблизити людину до розуміння цього феномена через художній образ, задіявши весь арсенал психо-емоційної сфери людини. А втім, попри всі численні різнодисциплінарні дослідження, цей феномен так і залишається глибокою інтимною таємницею людського буття.

До розкриття цієї таємниці зважилася наблизитися й молода дослідниця Людмила Суворова, заявивши у назві своєї дисертації апеляцію як до літературознавчої (а саме – архетипно-міфологічної), так і до філософської інтерпретації. І це цілком умотивовано, оскільки саме через призму філософії можна простежити онтологічні, екзистенціальні, морально-етичні проєкції художнього втілення проблематики смерті.

Розкриттю обраної теми передуює «Вступ», де цілком переконливо обґрунтовується доцільність вибору теми, актуальність дисертаційної роботи, її новизна, окреслюється мета наукового дослідження та обсяги його виконання дисертанткою. Поставивши собі за мету системно вивчити образні втілення метаконцепту *смерті* як домінантної семантичної структури ранньомодерної

картини світу й проінтерпретувати їх у світлі філософії ірраціоналізму та міфокритики, молода дослідниця постала перед потребою розв'язати цілу низку конкретних завдань: охарактеризувати теоретико-методологічну основу дослідження, з'ясувавши значення поняття *концепт* та окресливши місце *концепту смерті* в художньо-естетичній картині світу раннього українського модернізму; визначити взаємозалежність танатичних образних складових модерністської літератури і концепту смерті у працях представників філософії ірраціоналізму; простежити актуалізацію морально-етичної та соціальної проблематики у моделюванні танатичних образів-персонажів; означити типи модерністських героїв, які найбільш виразно репрезентують концепт смерті; проаналізувати образний спектр фабульних мотивів смерті крізь призму ірраціональної філософії та означити екзистенційно-психологічні аспекти концепту смерті; дослідити архетипно-міфологічні підтексти образних утілень концепту смерті у малих прозових жанрах раннього українського модернізму.

Принагідно варто зазначити, що жанровий вибір відповідає специфіці проблематики, адже саме мала проза (а дослідниця розглядає твори О. Кобилянської, Н. Кобринської, М. Коцюбинського, Б. Лепкого, Л. Мартовича, О. Плюща, В. Стефаника, Лесі Українки, І. Франка, М. Черемшини, Л. Яновської, М. Яцкова) дає найбільш адекватний вимір психологічної точності «моменту життя» особистості, яка усвідомлює й переживає гостроту катастрофізму (а смерть є чільним його різновидом).

Концепція авторки послідовно розгортається у трьох розділах, чітко структурованих, детально продуманих, максимально співвіднесених із основним завданням – розкрити специфіку трагічного світовідчуття персонажів малої прози, яка віддзеркалює ранньомодерну картину світу.

Перший розділ дисертації «Концепт смерті в естетичній картині світу раннього українського модернізму» покликаний, за задумом дисертантки, насамперед пояснити її вибір підходів, ідей, понятійного апарату. Основне теоретико-методологічне навантаження несе перший підрозділ «Поняття «концепт»: лінгвістичне та когнітологічне тлумачення», де обґрунтовується

обрання цього поняття ключовим при дослідженні окресленої теми. На перший погляд, природнішим було би, очевидно, звертання до таких понять, як екзистенціал, архетип смерті, її мотиви тощо. Однак дисертантці цього замало, адже вона прагне знайти спосіб інтерпретації художнього твору через оптику концептуалізації дійсності. Тож у своїх теоретико-методологічних пошуках Людмила Суворова відходить від понятійної парадигми екзистенціальних феноменів, так само і від звичних, часто експлуатованих літературознавством понять архетипи (хоча в останньому розділі все ж не може без них обійтися: і це закономірно, оскільки вона встановлює співвіднесеність понять *концепт* і *архетип*, що дає їй підстави для потрактування *архетипу* як «базового, стійкого метакоцепту»), міфологеми, екзистенціали і т. д.

Дисертантка знаходить більш точний, об'єднаний відповідник на позначення своєї концептуальної тези і звертається до суміжної дисципліни – лінгвістики. Але для того, щоб подолати сумніви й будь-які застереження з боку опонентів, дослідниця скрупульозно розглядає всі можливі тлумачення поняття *концепт*, максимально можливі сфери його застосування, аби зрештою умотивувати його вживання в контексті вивчення проблеми малої прози українського модернізму. Велика й серйозна аналітична робота в цьому напрямку дає їй можливість висувати доцільність вживання синкретичного терміну *концепт*, і цей синкретизм легітимізує її тезу, згідно з якою завдяки образному втіленню *концепт* як поняття набуває в художньому тексті естетичної трансформації, стаючи «художнім концептом» у певній системі координат: «Художній концепт функціонує в системі, яку складають: автор (індивідуально-авторський компонент), традиція (як хронологічний зріз, в якому творився текст), дійсність (поле знань про світ), читач (синхронне розуміння тексту, яке формується під впливом традицій сучасності та залежить від індивідуальної концептосфери інтерпретатора) та мовна система, звідки і автор, і читач черпають ресурси для кодування тексту автором та розшифрування комунікативного коду читачем» (с.18-19). Свої напрацювання дослідниця підкріплює відповідною схемою (у «Додатках»).

А втім, не уникає вона й ситуативного вживання інших термінологічних означень, як-от культурна універсалія, архетип, образ, метаконцепт, базова константа тощо, хоча не скрізь вони синонімічні і не скрізь різниця у їх вживанні остаточно прояснена. А вже на цьому ґрунті розглядається й концептосфера раннього українського модернізму у межах запропонованої моделі «культура – автор», «концептосфера – ідіосфера» з актуалізацією *концепту смерті*. Авторка досить розлого розглядає особливості світосприйняття періоду раннього українського модернізму, окремо зупиняється на філософських та архетипно-міфологічних контекстах тодішньої літератури, вирізняючи, зокрема, тему осмислення смерті як екзистенційного феномена у філософії ірраціоналізму, концепт смерті як елемент діонісійської естетичної культури, феномен смерті у психоаналітичній інтерпретації, а також у просторі міфу. Такий аналітико-оглядовий дискурс, де співвідносяться/взаємодіють різні погляди науковців, дає підстави для подальших авторських спостережень і висновків, сконцентрованих переважно у другому й третьому розділах.

Концептуалізуючи тему смерті (другий розділ «Філософські й культурологічні аспекти танатичних образів в українській малій ранньомодерній прозі»), Людмила Суворова найперше пов'язує її з індивідуальним *досвідом травми* – і під цим психоаналітичним кутом зору аналізує всі залучені до розгляду тексти: перед нами розгорнуто широкий діапазон художньо-образного моделювання психічних травм і межових ситуацій, суїцидальних мотивів, властивих прозі ранньомодерного періоду. Спираючись на авторитетні тези психоаналітиків, вона скрупульозно розбирається в усіх цих станах і проявах, проектуючи їхню специфіку на персонажів творів, обраних для дослідження. Тонкий аналіз індивідуальних, соціальних і морально-етичних аспектів образних інтерпретацій концепту смерті під кутом зору діалектики життя й смерті в екзистенційній і психологічній площині (на матеріалі творів названих вище письменників)

дозволяє дослідниці вийти на розгляд тинажів з деструктивними танатичними інтенціями – найбільшою мірою це стосується жіночих образів.

Так у вимірі раннього українського модернізму нове висвітлення дістала жіноча психологія, пропущена крізь призму танатичного світовідчуття: за спостереженням дисертантки, модерний образ жінки витісняє попередній, традиційний її образ, і репрезентує власну сутність «через систему ознак, які вирізняють модерністське на фоні традиції» (с. 81). При цьому як одну з ключових психоаналітичних проблем розглядає вона тему материнства, де танатична природа жінки-матері розкривається через низку невротичних/психопатологічних проявів і станів, а проблема позашлюбної дитини трактується у площині дилеми між власною соціальною смертю і смертю ненародженої дитини (с. 97).

Засновкові тези ірраціоналізму як особливого світогляду, орієнтованого на звуження меж розуму (обмеженості раціонального мислення) як форми осягнення істини та надмірну акцентацію підсвідомих, переважно деструктивних інтенцій індивідуума визначають загальну тональність дослідження й диктують відповідну логіку його сюжетності.

Важливе смислове навантаження несе третій розділ «Архетипно-міфологічні схеми художнього втілення концепту смерті», де Людмила Суворова досить детально аналізує сферу танатичної топіки в часопросторових координатах із детальною конкретизацією відповідно до флористичних, бестіарних, астральних образів, котрі індивідуалізують стиль письменника та увиразнюють концепт смерті на художньо-образному рівні.

Намагання охопити якомога більше танатичних аспектів в аналізі ранньомодерної прози наближає зусилля молодої дослідниці до моделі стереоскопічності. Здається, що вона розглядає концепт смерті зусібіч, під різним кутом зору, під різним освітленням, у різних філософських та психоаналітичних вимірах та інтерпретаціях – як феноменальний кристал, обертаючи його до читача різними гранями. Ця оптика й створює враження

стереоскопічності, гри тіней і світла, або, інакше кажучи, різних досвідів пережиття межових станів, зафіксованих художнім словом.

Власне, у дослідженні якраз і йдеться про інваріанти *індивідуального досвіду*, віддзеркаленого й проінтерпретованого літературою: кожен проаналізований текст переконує в тому, що не можна вмерти замість когось, так само як і ніхто інший не може вмерти замість тебе. У кожному окремому випадку перед нами розкривається феномен, який можна означити висловами М. Гайдеггера як «моя смерть» та «закинутість у смерть». Однак аналіз художніх текстів переконує в тому, що людина доби модерну, зокрема персонажі української малої прози, проаналізовані Людмилою Суворовою, ілюструють важливу тезу філософії екзистенціалізму, коли людина боїться не стільки смерті, скільки самого життя (Ж.-П. Сартр, А. Камю) – на жаль, ця думка у тексті дисертації не дістала виразного наскрізного розгортання, хоча центральним поняттям філософської позиції одного з представників «філософії життя» В. Дільтея є *життя* (щоправда, філософська перспектива концептів життя і смерті як дихотомічних домінантних понять буття прокреслюється у підрозділі 1.2 першого розділу, де йдеться про концептосферу раннього українського модернізму, а тема діалектики життя/смерті в екзистенційному й психологічному вимірах розглянута в підрозділі 2.3 другого розділу).

Однак лише у підтексті можна шукати відповідь на запитання, чи здатні автори проаналізованих творів відповісти на головне питання філософії, сформульоване А. Камю й процитоване дисертанткою, – «варте чи не варте життя того, щоб бути прожитим» (с. 81). Така чітко прокреслена дослідницею відповідь-інтерпретація не була би зайвою з огляду на те, що ще в першому розділі вона умовно поділяє персонажів модерністської доби на дві групи: перші – це носії культури, вічного, ідеального, котрі уособлюють нескінченне тощо; і другі – персонажі, які своєю духовною суттю несуть смерть (йдеться про надмірне превалювання природи, інстинктів, пристрасті, що асоціюється зі стихією, хаосом, невпорядкованістю) (с. 28).

Можливо, варто було би подивитися на цю тему ще й із погляду дихотомії: «істинного буття», за М. Гайдеггером, коли людина звільняє себе для власної смерті й поринає у безодню страху перед найсокровеннішою особистісною можливістю (смертю) – на противагу від «неістинного буття», однієї із засад антропології повсякдення, коли смерть розглядається як звична подія, чим і провокує втечу від роздумів про неї, а сам страх перед смертю перетворюється хіба на острах. Зрозуміло, досліджується саме перша буттсво-художня модель, однак такий акцент міг би увиразнити інтерпретацію тексту.

Цікаво було би також дізнатися, яким чином корелюють із світовідчуттям героїв малої прози цього періоду наскрізні концепти представників «філософії життя», як-от «воля до влади» (А. Шопенгауер) чи, скажімо, «доля» – слово для «позначення внутрішньої достеменності, яка не піддається описанню»; її ідею може «повідомити лише художник портретом, трагедією, музикою» (О. Шпенглер: «Присмерк Європи»).

Очевидно, молода дослідниця свідомо залишає «за кадром» і християнське тлумачення теми смерті, тому без відповіді залишається й запитання, чи в думках героїв української ранньомодерної малої прози зринають, скажімо, тема безсмертя, жертвовності тощо.

Скрупульозність, з якою Людмила Суворова типологізує образи персонажів, психологічні/психопатологічні стани, просторово-часову танатичну топіку, приватні та соціальні танатолокуси, часові/сезонні параметри танатичних інтенцій, флористичну та бестіарну символіку, астральні й метеорологічні образні деталі тощо, засвідчує широту осягу теми, глибину її сприйняття й інтерпретації. Все це належить до її очевидних здобутків, оскільки розгортає широке панорамне висвітлення теми.

Дисертація Людмили Суворової вирізняється широкою джерельною базою, конкретністю висловлених спостережень і висновкових положень. До переваг роботи можна віднести й чіткість формулювання дефініцій та оцінок, що засвідчують також як висновки наприкінці кожного розділу, так і

підсумкові висновки, які дають вичерпне уявлення про завдання й осяги виконаної роботи. Назви розділів/підрозділів дисертаційного дослідження сформульовані досить прозоро, вони охоплюють увесь спектр проблем, пов'язаних із висвітленням теми смерті у ранньомодерністській прозі.

Хіба що у назві третього розділу «Архетипно-міфологічні схеми художнього втілення концепту смерті» замість слова «схеми» краще було би вжити «моделі» й таким чином відійти від проєкції на схематизм. Це слово також зіграло з дисертанткою не зовсім добрий жарт: ідучи переважно за обраною схемою інтерпретації (коли під засновкові положення авторитетних дослідників підводиться авторський аналіз творів), вона часто падає цитатам статусу констатації, не осмілюючись на власну думку, не кажучи вже про спробу полеміки. Втім, не завжди тези-цитати розгортаються в аналіз художніх творів, іноді вони «зависають» без належного «розкодування» (див. сс. 66, 78, 80, 81 та ін.). Звісно, таке тяжіння авторитетів, що його зазвичай відчувають молоді дослідники, дещо сковує й позбавляє ініціативи полемічності, але це та вада, яка минає з віком.

Запропонована до захисту дисертаційна робота Людмили Суворової – цілісне, самостійне аналітичне дослідження, яке засвідчує високий теоретичний рівень дисертантки, вільне володіння інструментарієм і теоретичними поняттями, високий рівень літературознавчого аналізу. Дисертантці вдалося повному підійти до висвітлення проблематики малої прози раннього українського модернізму, прокреслити ті «акупунктурні точки» буття зламу XIX-XX століть, які ставили тогочасну людину перед усвідомленням трагічності свого життя.

Дисертаційні положення та напрацювання пройшли належну апробацію, зокрема на п'яти наукових конференціях різного рівня, основні результати, одержані при дослідженні обраної теми та викладені в дисертації, відображені у 8 одноосібних статтях, надрукованих у наукових збірниках, в т. ч. – у закордонних. Вона становитиме значний інтерес для дослідників українського

модернізму завдяки своїй новизні, що полягає у новаторському застосуванні понятійно-категоріального інструментарію, оскільки значно розширює й конкретизує дослідження малої прози раннього українського модернізму.

Результати цього дослідження, що збагачує методологічні практики сучасного літературознавства, можуть стати основою для подальшої розробки теоретичних, історико-літературних навчальних університетських курсів, а також спецкурсів, метою яких є ознайомлення студентів і магістрантів, а також аспірантів із новими літературознавчими методологіями. Ті незначні зауваження, а радше побажання у контексті достатньо окресленої, актуальної проблематики, неминучі при оцінці будь-якої наукової праці, жодною мірою не впливають на загальне враження від цієї роботи.

Автореферат Людмили Суворової висвітлює основні положення дисертації та відповідає загальним вимогам. Структура (вступ, три розділи, висновки, додатки, список використаної літератури, що містить 225 позицій, обсяг дисертаційного дослідження (загальний обсяг становить 201 сторінку, з них 173 – основного тексту).

Дисертація відповідає вимогам "Порядку присудження наукових ступенів", затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, зі змінами, внесеними згідно з постановою КМ № 656 від 19.08.2015 р."

Л.Б. Тарнашинська,

доктор філологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник Інституту
літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України

